

İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASINDA BULGARİSTAN'DAKİ ERMENİLERİN DEMOGRAFİK VE SİYASÎ DURUMLARI

Bülent YILDIRIM*

ÖZ

Osmanlı Devleti'nden ayrılmış olan Bulgaristan'a, 1890'lı yıllarda ve Balkan Savaşları sonrası, daha çok Ermeni komiteleri ve taraftarlarından oluşan yeni Ermeni grupları göç etmiştir. XX. Yüzyılın hemen başlarında yaklaşık on bin civarında olan Ermeni nüfusu 1922 yılında Bulgaristan'a Ermeni göçmenlerin kabul edilmesiyle bazı araştırmalara göre elli bine kadar yaklaşmıştır. Ancak bu Ermenilerin büyük bölümü başta Sovyet Ermenistan'ı olmak üzere farklı ülkelere tekrar göç etmişlerdir. Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'nden ayrılmasından sonra Bulgar milliyetçileri ile hedefleri örtüşen Taşnak, Hınçak gibi Ermeni komiteleri de burada teşkilatlanmaya başlamışlar ve kısa süre içinde Bulgaristan onlar için çok önemli bir üs haline gelmiştir. I. Dünya Savaşı sonrası değişen siyasî şartlar altında Ermeni komitelerinin tekrar bu ülkede örgütlenerek faaliyetlerini sürdürmeye çalıştıkları hatta bunlara ek olarak Sovyet Ermenistan'ını ve komünizmi destekleyen yeni Ermeni grupların oluştuğu görülmüştür. Çalışmada döneme ait Türk ve Bulgar kaynakları doğrultusunda iki dünya savaşı arasında Ermenilerin Bulgaristan'daki demografik durumları ile siyasî faaliyetleri genel olarak ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan, Ermeni, Göç, Nüfus, Ermeni Komiteleri

Giriş

Bulgaristan'da ilk Ermeni varlığı çok erken tarihlerde Bizans İmparatorluğu döneminde başlamaktadır. Bu durumun sebebi Bizans İmparatorlarının mezhep farklılıklarından dolayı Ermenileri meskûn oldukları sahalardan farklı bölgelere sürmesidir¹. Ermenilerin Bulgaristan şehirlerinde sürekli ikâmeti ise Osmanlı Devleti döneminde olmuştur. 16. yüzyılda Celali isyanları nedeniyle Anadolu'da baş gösteren asayiş sorunu ve huzursuzluktan dolayı Ermeniler daha güvenli ve önemli ticaret yolları üzerinde olan ya da limanı bulunan şehirlere göç etmişlerdir. Bu dönemden itibaren Filibe, Sofya, Varna, Burgaz Rusçuk gibi şehirlerde Ermeni mahallelerinin kurulduğu görülmektedir. Osmanlı idaresinde Müslüman Türk mahallelerinin hemen yanında yaşayan ve ticaretle uğraşan ya da esnaf olan Ermenilerin müşterilerini Türkler oluşturuyordu. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sonucunda imzalanan antlaşmalarla fiilen Osmanlı hâkimiyetinden çıkan Bulgaristan'dan savaş sırasında ve sonrasında hayatta kalabilmek için yüzbinlerce Türk göç etmek zorunda kalmıştı². Türklerin göçü Bulgaristan'daki Ermenilerin ekonomik

* Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, bulentyildirim@trakya.edu.tr.

¹ Bizans İmparatorluğu VI. yüzyıldan XII. yüzyıla kadar aralıklarla Ermenileri yurtlarından çıkarıp Bulgaristan, Makedonya ve Trakya'ya sürmüştür. Yaklaşık beş asır aralıklarla devam eden Ermeni göçleri ile Bulgaristan'da çok sayıda Ermeni kolonisi kurulmuştur. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Peter Charanis, "The Transfer of Population as a Policy in the Byzantine Empire", *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 3 No. 2, January 1961, pp.141-154.

² 93 Harbindeki Türk göçleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün, TTK, Ankara

durumlarını olumsuz yönde etkilemiştir³.

Fiilen bağımsız bir devlet gibi hareket eden Bulgaristan Emareti⁴'nin en önemli hedefi Makedonya'yı Bulgaristan sınırlarına katarak topraklarını genişletmek, devamında ise ilk fırsatta resmen bağımsızlıklarını ilan etmektir. Aynı dönemde Ermeni milliyetçileri ve onların kurduğu Ermeni komiteleri de Osmanlı topraklarında bağımsız bir Ermenistan kurma peşindeydiler. Bu durum her iki grubun ortak düşmanı olarak gördükleri Osmanlı Devleti'ne karşı birlikte hareket etme ve işbirliği yapma imkânını doğurmuştur. Bu nedenlerle 1890'lı yılların başından itibaren Bulgaristan, başta Taşnak ve Hınçak olmak üzere Ermeni komitelerinin önemli bir üssü haline gelmiştir. Makedon-Bulgar komiteleriyle işbirliği yapan ve bazı ortak eylemlerde bulunan Ermeni komiteleri I. Balkan Savaşı'nda hemen hemen tamamı Osmanlı vatandaşı olan yaklaşık 300 kişilik sembolik bir birlikle, Bulgar Ordusu'nda Osmanlı Ordusu'na karşı savaşımıştır⁵. I. Dünya Savaşı'nın başlarında henüz Osmanlı Devleti savaşa katılmadan, binlerce Ermeni gönüllü Bulgaristan limanlarından, Rus Ordusu tarafından kurulan Ermeni gönüllü alaylarına katılmak üzere yola çıkmıştır. Bu zamana kadar Türklere karşı müttefik olarak gördükleri Ermeni komitelerini el altından destekleyen ya da faaliyetlerine göz yuman Bulgar hükümetleri I. Dünya Savaşı'nda İttifak Devletleri içinde yer alıp Romanya cephesi açılınca doğrudan doğruya İtilaf Devletleriyle birlikte hareket eden Ermeni komitelerine ve halkına karşı tavrını değiştirmiştir⁶.

I. Dünya Savaşı Sonrası Bulgaristan'daki Ermeni Nüfusu

1877-1878 Osmanlı Rus savaşı sonucu kurulan Bulgaristan Emareti'nde kısa bir dönem içerisinde istatistikle ilgili çalışmalar yapmak için ilgili kurumlar oluşturulduğundan etnik ve dinî gruplarla ilgili resmî verilere ulaşmak mümkündür. İlk olarak 25 Haziran 1880 yılında Finans Bakanlığı tarafından organize

2014, ss. 61-113; Nedim İpek, *Rumeli'den Türk Göçleri*, TTK, Ankara 1994; Bilal Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri I-III*, TTK, Ankara 1989.

³ Bülent Yıldırım, *Bulgaristan'daki Ermeni Komitelerinin Osmanlı Devleti Aleyhine Faaliyetleri (1890-1918)*, TTK, Ankara 2014, s. 14-20, 43.

⁴ 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sonucunda Ayastefanos Antlaşması ile oluşturulmak istenen 163.965 kilometrekarelik Büyük Bulgaristan Berlin Antlaşması ile yeniden düzenlenmiş, Osmanlı Devleti'ne vergi veren ve bağımsız olarak idare edilen Bulgaristan Prenslüğü'ne 63.972 kilometrekarelik bir alan bırakılmış, güneydeki 32.594 kilometrekarelik alan Doğu Rumeli Eyaleti adı altında özerk bir vilayet olarak Osmanlı Devleti'ne verilmiş, geriye kalan 67.399 kilometrekarelik Makedonya bölgesi ise doğrudan Osmanlı Devleti'ne iade edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde Bulgaristan Prenslüğü'nin resmî adı, prenslik ile aynı anlama gelen "Bulgaristan Emareti" şeklinde kullanılmıştır (Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığı'na*, Kitabevi yay., İstanbul 1996, s. 127-128).

⁵ Bülent Yıldırım, "I. Balkan Savaşı'nda Bulgaristan Ordusu'nda Taşnak Komitecisi Antranik Ozanyan ve Faaliyetleri", *Balkan Savaşlarının 100. Yılı Uluslararası Balkan Sempozyumu Bildiriler*, Kırklareli Üniversitesi ve Bağcılar Belediyesi yay., İstanbul 2012, ss. 282-295.

⁶ Yıldırım, *Bulgaristan'daki Ermeni Komitelerinin...*, s. 177-182.

edilen Bulgar İstatistik Kurumu daha sonra farklı bakanlıklara bağlı olarak ya da müstakil olarak düzenli aralıklarla sayımlar yapmış ve yayınlamıştır⁷. Bu kurum tarafından 1905 ve 1910 sayımları ayrıntılı olarak yayınlanmış, ancak Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sebebiyle Bulgaristan'da 1920'ye kadar sayım yapılamamıştır. I. Dünya Savaşı sonrası ilk sayım olan 1920 sayımına göre Bulgaristan'ın dinî cemaatlere göre nüfus verileri şöyledir⁸:

DİN	Şehir Nüfusu	Köy Nüfusu	Erkek	Kadın	TOPLAM	Genel Nüfusa Oranı %
Ortodoks	804.486	3.257.343	2.027.344	2.034.485	4.061.829	83.80
Müslüman	97.543	593.191	346.840	343.894	690.734	14.25
Katolik	8.746	25.326	16.661	17.411	34.072	0.70
Protestan	2.551	3.066	2.780	2.837	5.617	0.12
Yahudi	42.464	768	21.117	22.115	43.232	0.89
Ermeni-Gregoryen	10.229	619	5.628	5.220	10.848	0.22
Dinî inanç Belirtmeyen	249	29	200	78	278	0.01
Eski İnanışlar	18	250	142	126	268	0.01
Diğer	89	4	72	21	93	0.00
GENEL TOPLAM	966.375	3.880.596	2.420.784	2.426.187	4.846.971	100

Tabloda da görüldüğü gibi Bulgaristan'da 1920'de 10.848 Ermeni yaşamakta ve bu Ermenilerin neredeyse tamamı şehirlerde ikamet etmekte idiler. 1905 sayımında Ermenilerin nüfusunun 12.622⁹, 1910 sayımına göre ise 12.272¹⁰ olduğu göz önüne alındığında iki büyük savaş sonrası Bulgaristan'daki Ermeni nüfusunda çok büyük bir değişiklik olmadığı ancak % 12'ye yakın bir azalmanın söz konusu olduğu görülmektedir. Ancak bu tarihten sonra Bulgaristan'daki Ermenilerin demografik durumunu değiştirecek siyasi gelişmeler yaşanmıştır. 1920'de Kazım Karabekir Paşa'nın Doğuda Ermenileri mağlup etmesi ve 1922'de Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Türk Ordusu'nun Büyük Taarruzu gerçekleştirip Yunan Ordusu'nu Anadolu'dan atması sonucunda Sevr Anlaşması ile kurulması planlanan bağımsız Ermenistan hayallerinin suya

⁷ A. Maşiah, "Sızdavaneto na Tsentralno Dirjavno Uçrejdenie za Statistiçeski İzuçavaniya v Bilgariya", 100. Godini Bilgarska Dirjavna Statistika (1881-1981), (Edt., P. Şapıkarev, A.N.Ü. Totev), Sofya 1985, s. 23.

⁸ Statistiçeski Godişnik na Bilgarskoto Tsarstvo 1923-1924 (Godini XV-XVI) Glavna Direktsiya Na Statistkata, Dirjavna Peçatnitsa, Sofiya 1925, s. A64-A65.

⁹ Statistiçeski Godişnik na Bilgarskoto Tsarstvo 1910 (Godina Vtora), Glavna Direktsiya na Statistkata, Dirjavna Peçatnitsa, Sofya 1911, s. 44-45.

¹⁰ Statistiçeski Godişnik na Bilgarskoto Tsarstvo 1913-1922 (Godini V-XIV), Glavna Direktsiya na Statistkata, Dirjavna Peçatnitsa, Sofya 1924, s. 52.

düşmesiyle (Genellikle Mondros Mütarekesi'nin ardından İtilaf Devletleri tarafından işgal edilen Osmanlı topraklarında varlığını sürdüren ve işgalci güçlerle işbirliği yapan Ermeniler geçmişe yönelik bir tahkikattan endişe ettiklerinden dolayı kurtarılan topraklardan göç etmeyi tercih etmişlerdir.), Anadolu'ya geri dönen ve çeşitli yerlerde bulunan Ermeniler, farklı ülkelere göç etmeye başlamıştır. Bu dönemde Ermenilerin göç ettiği ülkelerden biri de Bulgaristan olmuştur.

1922 yılında Bulgaristan'a gelen Ermeni mülteciler ile Bulgaristan'daki Ermeni nüfusu artış göstermiş ve 47 bine ulaşmıştır¹¹. Aleksandır Stamboliyski'nin başında bulunduğu hükümetin Ermeni göçmenleri Bulgaristan topraklarına kabul etmesi Ermeniler tarafından şükranla karşılanmıştır¹². Bulgaristan'ın ilk başlarda Ermeni göçmenleri kabule yanaşmadığı hatta kral III. Boris'in muhalefetine rağmen Başbakan Stamboliyski'nin bu kararı aldığı bilinmektedir. Ermenilerin Bulgaristan'a girişine izin verildikten sonra birkaç ay içinde 25 bin Ermeni gelmiştir. Sadece Tekirdağ limanından deniz yoluyla 1500 Ermeni'nin Bulgaristan'a geleceği haber alınmıştır. Bulgaristan'a gelen Ermeniler Türkiye'nin farklı bölgelerinden hareket etmiştir. Anadolu'da, İzmit Bahçecik, Ovacık, Bandırma, Bursa, Yenice, Eskişehir gibi yerleşim bölgelerinden; Trakya'da ise Tekirdağ, Edirne, Malkara, Çorlu başta olmak üzere otuzun üzerinde yerleşim biriminden toplam 25 bin Ermeni Bulgaristan'a göç etmiştir. Türkiye sınırının hemen yakınlarındaki Svilengrad üzerinden yola çıkan mülteciler Haskova, Karnobat, Şumnu, Eski Zağra, Yeni Zağra ve Pazarcık şehirlerine yerleştirilmişlerdir. Eskiden beri Ermeni varlığının bulunduğu Sofya, Filibe, Varna, Rusçuk ve Burgaz şehirlerine, muhtemelen buralarda Ermeni nüfusun fazla artış göstererek sosyal olaylara sebebiyet vereceği endişesi ile Ermeni mültecilerin yerleşimleri geçici bir süre yasaklanmıştır. 2 Ekim 1922'de Bursa'dan gelen ilk mülteci grubu olan otuz aile Filibe'ye ulaşmıştır. Daha sonra Filibe'ye gelen 1055 kişiden 124'ü Pazarcık'a, 207'si Varna'ya, 17'si Rusçuk'a, 9'u Sarambey'e yerleştirilmiş, geri kalan 987 kişi ise Filibe'de kalmıştır. Resmî kayıtlara göre Filibe'ye toplam 1288 Ermeni mülteci gelmiş olmakla birlikte, kayıt olmayan mülteciler olma olasılığı da yüksek olduğundan bu sayının daha fazla olduğu söylenebilir. 1922 Ekim ayının sonuna doğru Rusçuk'ta da 670 Ermeni mülteci bulunmakta olup bu şehirdeki Ermeni kilisesi, okulu ve yerel Ermeni derneklerinin binaları onlara tahsis edilmiştir¹³.

1922 yılında yaşanan bu göç olayı I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmış ve

¹¹ Rupen Krikoryan, "Armenskata Obştnost v Bilgariya", *Bilgari i Armentsi Zaedno prez Vekovete*, Tangra TanNakRa İzdatelstvo, Sofya 2001, s. 414.

¹² Sarkis Sarkisyan, "Bilgaro-Armenskite Vrizki prez Vekovete", *İstoriçeski, Kulturni i Literaturni Kontakti Mejdu Bilgari i Armentsi*, Red. Sarkis Sarkisyan, Sofya 1998, s. 15-16.

¹³ Agop Gilikyan, "Armenskite Bejantsi ot 1922 g. i Armenskiyat Periodičen Peçat v Bilgariya" *İstoriçeski, Kulturni i Literaturni Kontakti Mejdu Bilgari i Armentsi*, Red. Sarkis Sarkisyan, Sofya 1998, s. 34,37,40,43.

bu nedenle ekonomik sorunlar yaşayan Bulgaristan için çeşitli zorluklara sebep olmuştur. Bulgaristan'da eskiden beri yerleşik bulunan Ermeni mülteciler için merkezi Sofya'da olmak üzere Filibe, Rusçuk, Şumnu, Varna, Burgaz, Pazarlık, Eski Zağra, Yeni Zağra, Aydos, Yanbolu ve Haskova'da yerel komisyonlar kurulmuştur. Ayrıca Ermeni mülteciler için çeşitli ülkelerdeki Ermeni organizasyonlarından da nakdî yardımda bulunulmuştur. Ermenistan'dan beş bin Frank, Paris'teki milli heyetten bin beş yüz Frank, Amerika'daki merkezi mülteci komisyonundan da üç bin dolar tutarında maddi yardım yapılmıştır¹⁴.

Bulgaristan'ın o yıllardaki yüksek tirajlı ve saygın yayın organlarından biri olan Mir Gazetesi'nde de Ermeni mültecilerle ilgili haberler yer almıştır. Bulgar basınındaki konuyla ilgili haberler kamuoyunun Ermenilere bakış açısını yansıması bakımından dikkate değerdir. "Mir" Gazetesi'nin 15.12.1925 tarihli sayısında "Bizdeki Ermeni Mülteciler" başlığı ile çıkan bir yazıda Ermeni sığınmacılarının sayısının 20 bin ile 25 bin arasında olduğu Ermenilerin başlangıçta eski yaşadıkları anayurtlarına dönmek istedikleri fakat zaman geçtikçe Bulgaristan'da kalma arzularının arttığı ifade edilmiştir. Hatta Ermeni sığınmacılardan pek çoğu Bulgar vatandaşı olmak üzere Adalet Bakanlığı'na dilekçelerle müracaat etmiştir¹⁵. Yazıda yer alan aşağıdaki satırlar Bulgarların Ermenilere karşı hissiyatını yansıması bakımından son derece ehemmiyet arz etmektedir:

*"Bu yeni vatandaşlarımıza karşı bizim herhangi bir karşı koymamız art niyetimiz söz konusu değildir. Ermeniler kültürlü ve çalışkan insanlardır, fakat asimile olmak istemiyorlar. Onlar vatandaşı oldukları Bulgaristan'ın dilini öğrenmek istemiyorlar. Bulgarca yerine Türkçe konuşmayı tercih ediyorlar. Onlara karşı müsamahakârlığımız arttıkça onlar bunu daha çok istismar etmeye çalışıyor ve bu, korkunç boyutlara ulaşıyor. Ermeniler bizde sonsuz dinî ve ticarî özgürlüklerinden dolayı mutlular, ancak bununla birlikte kendilerinden, ilgili kanunların çıkarılması ve buna bağlı yaptırımların uygulanmasına gerek kalmadan, yaşadıkları ülkeye saygı göstermeleri beklenmektedir."*¹⁶

Yukarıdaki ifadelere bakıldığında Ermeni mültecilere karşı ülkede bir tepkinin oluşmaya başladığı görülmektedir. Ermenilerin çalışkanlıkları ve kültürlü bir toplum oldukları vurgulandıktan sonra özellikle Bulgarca yerine Türkçe konuşmaları eleştirilmiştir. Bu bilgiden başka pek çok yerde örneği olduğu gibi Türkiyeli Ermenilerin kendi aralarında Türkçe konuştukları da teyit edilmektedir. Ermenilerin Bulgarların gösterdiği hoşgörüyü karşı bunu istismar ettikleri iddia edilmiş, daha da ileri gidilerek yaşadıkları ülkeye saygı göstermemeleri halinde onlarla ilgili kanunî yaptırımlara müracaat edileceği gibi tehditkâr bir

¹⁴ Gilikyan, "Armenskite Bejantsi...", s. 38, 42.

¹⁵ "Armenskite Bejantsi u Nas", *Mir Gazetesi*, Sayı 7643, 15.12.1925, s. 3.

¹⁶ Aynı yazı.

tutum da takınılmıştır.

Aynı gazetenin yaklaşık altı ay sonraki 09.06.1926 tarihli bir sayısında da “Bulgaristan’daki Ermeni Mülteciler” başlığıyla çıkan haberde yine Ermeni mülteciler hakkında bilgi verilmektedir. Ermeni sığınmacıların tam olarak sayısının tespit edilemediği çünkü Bulgaristan’a tüccar gibi gelip daha sonra süreklilikli olarak yerleştikleri belirtilmiştir. Büyük bir kısmının Filibe, Varna, Burgaz ve Haskova’ya göç ettikleri genellikle tüccar ve zanaat erbabı oldukları şehir merkezlerine yerleştikleri, yerli üreticilerle ciddi bir rekabete girdikleri de ifade edilmiştir. Fakir olan Ermenilere ABD, İngiltere ve Mısır gibi ülkelerden maddi destek gönderildiği ayrıca gelişmiş ülkelerde onların hislerini anlayan çok sayıda destekçileri olduğundan bahsedilmiştir. Yunanistan’a giden Ermenilerin Rusya Ermenistanı’na yerleşmelerine Ruslar tarafından izin verilmesi halinde Bolşevik Rusya’ya bile göç etmeye razı oldukları fakat Bulgaristan’a göç eden Ermenilerin başka vatan aramayı düşünmedikleri dile getirilmiştir. Daha önceki haberde olduğu gibi Bulgarca öğrenmek için hiçbir çaba göstermedikleri, hâlâ birçoğunun Bulgarca yerine Türkçe konuşmaya devam ettikleri bu durumun da Bulgar halkını üzdüğü belirtilmiştir¹⁷.

Bulgaristan’a gelen Ermenilerin bir bölümünün ilerleyen yıllarda Sovyet Ermenistanı’na göçleri de Bulgar basınına yansımıştır. 16.01.1933 tarihli “Utro” Gazetesi’nde “1000 Ermeni Anavatan Yolculuğunda” başlıklı haberde Burgaz Limanından bin Ermeni’nin Sovyet Ermenistanı’na uğurlandığı bildirilmiştir. Bulgaristan’ı terk eden Ermeniler Bulgar çarına gösterdikleri misafirperverlikten dolayı teşekkürlerini bildiren bir telgraf da çekmişlerdir¹⁸.

1922’den itibaren Ermeni mültecilerin Bulgaristan’a kabul edilmesinden sonra doğal olarak Ermeni nüfusunda ciddi bir artış gözlemlenmiştir. Bulgaristan’da 1926 genel nüfus sayımına göre nüfusun din ve mezheplere göre dağılımı aşağıdaki gibidir¹⁹:

Cinsiyet	Grek-Ortodoks	Müslüman	Katolik	Protestan	Yahudi	Ermeni-Gregoryen	Diğer	Genel Toplam
Erkek	2.285.547	397.688	19.833	3.326	22.735	12.904	992	2.743.025
Kadın	2.283.226	391.608	20.514	3.409	23.696	12.498	765	2.735.716
Toplam	4.568.773	789.296	40.347	6.735	46.431	25.402	1.757	5.478.741
%	83,39	14,41	0,74	0,12	0,85	0,46	0,03	100

Görüldüğü gibi 1926 nüfus sayımında Ermeni nüfusu 1920 sayımına göre yüzde yüzün üzerinde bir artış göstermiş ve genel nüfusa göre oranları da %

¹⁷ “Armenskite Bejantsi v Bilgariya”, *Mir Gazetesi*, Sayı 7783, 09.06.1926, s. 3.

¹⁸ “1000 Armentsi na Pit za Rodinata si”, *Utro*, Sayı 7024, 16.01.1933, s. 6.

¹⁹ *Statistiçeski Godişnik na Bilgarskoto Tsarstvo 1929-1930 (Godini XXI-XXII)*, Glavna Direktsiya na Statistkata, Dirjavna Peçatnitsa, Sofya 1930, s. 26.

0,46'ya ulaşmıştır.

II. Dünya Savaşı'ndan önce yapılan son sayım olan 1934 yılına ait nüfusun din ve mezheplere göre dağılımı da şu şekildedir²⁰:

Cinsiyet	Ortodoks	Müslüman	Katolik	Protestan	Yahudi	Ermeni-Gregoryen	Diğer	Genel Toplam
Erkek	2.574.232	416.798	22.342	4.087	23.822	11.674	938	3.053.893
Kadın	2.554.658	404.500	23.362	4.284	24.576	11.802	864	3.024.046
Toplam	5.128.890	821.298	45.704	8.371	48.398	23.476	1.802	6.076.137
%	84,41	13,51	0,75	0,13	0,79	0,38	0,02	100

Bulgaristan'daki Ermeni araştırmacıların verdiği rakamlar da Bulgaristan'ın resmî nüfus sayımı sonuçlarındaki verilere yakındır. Ancak bu çalışmalarda Katolik ve Protestan Ermenilerin nüfusları da bazen ayrı olarak gösterilmiştir. Bunlardan biri olan Agop Garabedian'a göre 1910-1934 Yılları Arası Bulgaristan'daki Ermeni Nüfus aşağıdaki gibidir²¹:

Yıl	Toplam	Erkek	Kadın	Ortodoks	Katolik ve Protestan	Şehir Nüfusu	Toplam Nüfusa Oranı
1910	12932	7134	5798	12259	673	11337	0,3
1920	11509	6005	5540	10848	66	10786	0,3
1926	36568	-	-	-	-	-	-
1934	34000	-	-	-	-	33000	0,4

Aynı çalışmada 1934-1936 yılları arasında Bulgaristan'da hangi şehirde kaç Ermeni'nin yaşadığı da ayrıntılı olarak verilmiştir. Buna göre; Filibe'de 6.200, Varna'da 4.163, Sofya'da 2.862, Rusçuk'ta 2.227, Burgaz'da 1.800, Haskova'da 1.126 Yanbolu'da 1.128, Pazarcık'da 930, İslimiye'de 812, Şumnu'da 601, Eski Zağra'da 372, Yeni Zağra'da 231, Karnobat'da 315, Aydos'da 182, Svilengrad'da 162, Borisovgrad'da (Pırvomay=Hacieles) 83, Provadia'da 72, Elhovo'da 45 olmak üzere şehirlerde toplam 23.311 Ermeni nüfus bulunmaktaydı. Küçük kasaba ve köylerde yaşayanlar da ilave edildiğinde bu nüfus 25.000' e ulaşmaktaydı. II. Dünya Savaşına kadar bu rakamın yaklaşık olarak aynı kaldığı düşünülmektedir²². Garabetyan'ın 1926 ve 1934 yılına ait verdiği rakamların resmî Bulgar istatistiklerinin çok üzerinde olduğu görülmektedir. Bu farklılığın muhtemel sebebi Ermeni mültecilerin bir kısmının kayıtlı olma-

²⁰ *Prebroyavane Na Naselenieto 31. 12. 1934, Obşti Rezultati*, Kniga I, Glavna Direktsiya na Statistkata, Dirjavna Peçatnitsa, Sofya 1938, s. 22-23.

²¹ Agop Garabedian, "Formirane na Armenskata Obştnost i Neynata Rolya v Razvitiето na Bilgarskata Dirjava", *Bilgari i Armentsi Zaedno Prez Vekovete*, Tangra TanNakRa İzdatelstvo, Sofya 2001, s. 247.

²² Garabedian, "Formirane na Armenskata...", s. 247.

ması ve Bulgaristan'a göç eden Ermenilerin zamanla başta Sovyet Ermenistanı olmak üzere çeşitli ülkelere göç etmesidir.

I. Dünya Savaşı Sonrası Bulgaristan'daki Ermenilerin Siyasî Durumu

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Ermeni komitelerinin Bulgaristan'daki etkinlikleri ve güçleri azalsa da özellikle Taşnak, Hınçak ve kısmen de Ramgavar komiteleri tekrar toparlanarak varlıklarını sürdürmeye çalışmışlardır. I. Dünya Savaşı'ndan Osmanlı Devleti'nin ve diğer İttifak Devletlerinin yenilgi ile ayrılması Türkiye'nin doğusunda bir Ermeni Devleti kurma hayallerini arttırmıştı. Fakat Türk İstiklal Savaşı'nın zaferle sonuçlanması bu hayalleri sükkûta uğratmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Kafkasya'da kurulan ve başında Taşnakların olduğu Ermeni Devleti'nin Türklere yenilerek Gümrü Anlaşması'nı imzalaması ve bununla eş zamanlı olarak Bolşeviklerin Kafkasya'da kontrolü tamamen ele almasıyla Taşnaklar bölgedeki etkinliklerini kaybetmişlerdir. Bolşevik Rusya tarafından burjuva milliyetçileri olarak nitelendirilen bu grubun, I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında takip ettikleri politikalar sebebiyle diğer ülkelerdeki Ermeni toplulukları arasında da itibarı azalmıştır. Daha önce güçlü bir teşkilat oluşturdukları Bulgaristan'da da vaziyetin aleyhlerine döndüğünü gören Taşnaklar, kendi içlerinden bir gurubu Notralist adı altında ortaya çıkarmış ve bunların isimleri gibi tarafsız olduğu propagandasını yaparak çok sayıda tarafsız Ermeni'yi ve hatta diğer partilerde bulunan mücadeleden yorulmuş bazı kişileri de bu yeni teşkilata çekmeyi başarmışlardır. Yeteri kadar güçlendikten sonra Notralist adıyla anılan bu grubu Taşnaklara ilhak ederek güçlerini arttırmışlardır. Taşnaklar bu dönemde Bulgaristan'da bulunan milliyetçi Bulgar siyasi organizasyonları ile de ilişki kurmuşlardır. Başlangıçta Trakyalılara²³ yanaşmışlar ise de daha sonra bunları kâfi derecede faal bulmadıkları için Makedonyalıların İvan Mihailov fraksiyonuna²⁴ meyl etmişler ve bunların Komünist aleyhtarlığından istifadeye kalkışmışlardır²⁵.

Ayrıca Taşnaklar 1925'te Filibe'de "Hayastan" adında bir gazete çıkarmaya başlamışlardır. Bu gazete 1926'dan itibaren "Araks" adıyla Sofya'da yayınlanmaya devam etmiştir. Gazetede çıkan yazılarda Ermenilerin geçmişten beri Bulgar Devleti ile siyasî ve askerî işbirliği yaptıkları en çok dile getirilen konulardan biri olmuştur. Ermeni Devrimci Fedarasyonu Taşnaksütyun'un resmi

²³ Görünüşte Batı ve Doğu Trakya'dan göç eden Bulgar muhacirlere sosyal yardım amaçlı 1918 yılının sonlarında kurulan Trakya Komitesi gerçekte Trakya coğrafi bölgesini Türk ve Yunan idarelerinden kopararak Bulgaristan'a ilhak için çalışmıştır (*Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi* Bundan sonra *BCA.*, 030-0-010-000-000-243-646-19 lef 9).

²⁴ Özellikle Yugoslavya sınırları içinde kalan Makedonya'nın Bulgaristan'a ilhakını amaçlayan Makedonya İhtilal Teşkilatının en aşırı kolunu oluşturan fraksiyon (*BCA.*, 030-0-010-000-000-243-646-19 lef 7).

²⁵ *BCA.*, 030-0-010-000-000-243-646-19 lef 16.

yayın organı olan bu gazete Bulgaristan'da basılan en önemli Ermeni gazetesi olarak değerlendirilmektedir²⁶.

Hınçaklar da Taşnaklar gibi Rusya Ermenistanı'nda Sovyet hâkimiyeti sağlanınca başta ABD olmak üzere batılı ülkelere göç etmişlerdir. Bulgar komünistleri ve Sovyetler tarafından küçük burjuva partisi olarak görülen Hınçakların 1890'lı yıllardan itibaren Bulgaristan'da yoğun bir Ermeni nüfusun bulunduğu Rusçuk, Varna, Filibe ve Şumnu gibi şehirlerde şubeleri bulunmaktaydı. Ancak Bulgar Komünist Partisi'nin 1919'da aldığı kararla Ermeni komünist grupları kurulunca, solcu Hınçakçılar partiden ayrılıp Komünist Parti gruplarına katılmışlardır. Hınçakların sağ kanadı ise Atina'da yeni bir konferans toplayarak şubelerini yenilemişlerdir. Bu konferanstan sonra Bulgaristan'daki şubelerini de yeniden kurmuşlardır, hatta bunun da ötesinde, Bulgaristan, partinin Balkanlar kısmı ve onun yayın organı olan "Zank" ("Eko"), sonradan "Balkanian Mamul" (Balkan Matbuatı) adını alan gazetenin merkezi haline getirilmiştir²⁷.

1923 sonrasında Bulgar Komünist Partisi tamamıyla illegal faaliyete geçmiş ve yeniden mücadele edebilmek için legal faaliyete geçmek üzere yeni arayışlara başlamıştır. Bu dönemde 1926 yılında Ermeniler arasında Sovyet Ermenistanı'nı destekleyen "Azkain Miutyun" (Ermeni Halk Birliği) kurulmuştur. Bu oluşumun faaliyetlerinin etkisiyle Bulgaristan'daki Hınçak Partisi büyük ölçüde dağılmış ve onların çoğunluğu oluşturan sol kanadı Azkain Miutyun'a dâhil olmuştur. Hınçakların sağ kanadının yayın organı olan "Balkanian Mamul" ise komünistlerin faaliyetleri ve Sovyetler aleyhinde olan yazılar yayınlamaya devam etmiştir. Örneğin, Ermeni asıllı Diran Kanonyan'ın da saflarında olduğu, Varna'daki Sovyet İstihbarat Örgütü'nün ortaya çıkarılmasıyla ilgili olarak, "Balkanian Mamul" gazetesinde dönemin Bulgaristan yönetimine karşı Sovyetlerle birlikte mücadele eden Ermenilere hakaret dolu yazılar yayınlanmıştır. Bu yazıda Bulgaristan'ın Ermenileri himaye ettiği, benzeri faaliyetlerle Bulgaristan'a nankörlük edildiğini ve Ermenilerin temiz adına leke sürüldüğü vurgulanmıştır²⁸.

Bu dönemde Taşnaklar gibi Hınçaklar da milliyetçi Bulgar siyasî oluşumlarından destek almışlardır Hınçaklarla beraber Ramgavarlar da Trakyalılarla, Protegerof hizbine temayül ederek bunlardan destek almışlardır²⁹.

1930'lu yılların başında Bulgaristan'da Ermeni siyasî partileri de kurulmuştur. Başlıca Ermeni siyasî organizasyonlar olan Taşnak, Hınçak ve Ramgavarlar Bulgaristan'da siyasî parti olarak da teşekkül etmişlerdir. Ancak 1934 yılından itibaren bu parti faaliyetleri Bulgaristan yönetimince yasaklanmış,

²⁶ Gilikyan, "Armenskite Bejantsi...", s. 37.

²⁷ *Tsentralen Dirjaven Arhiv (TsDA)*, Çastno Postipleniye (Ç.P.), fon (f.) 807K, list (L.), 29.

²⁸ *TsDA*, ÇP, f. 807K, l. 30.

²⁹ *BCA.*, 030-0-010-000-000-243-646-19 tef 16.

1944'te ise Ermeni partileri tamamen ortadan kaldırılmıştır³⁰.

Görüldüğü gibi incelenen dönemde Bulgaristan'da Ermeni siyasî grupların varlıklarını korudukları ve kendi yayın organlarıyla propagandalarına devam ettikleri anlaşılmaktadır. Bu örgütler bir taraftan kendi aralarında rekabet ederken milliyetçi Bulgar örgütleriyle de işbirliği yapmışlardır. İki dünya savaşı arasında Taşnak, Hınçak ve Ramgavarlara ek olarak Bulgaristan'da Sovyet Rusya'nın desteği ile Ermeni komünist grupların da ortaya çıktığı gözlemlenmektedir.

SONUÇ

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Bulgaristan'daki Ermeni varlığı ile ilgili en önemli gelişme 1922 yılı Ekim ayının başlarından itibaren yaklaşık 30 bin Ermeni'nin Bulgaristan'a göç etmesidir. Ermenilerin özellikle Batı Anadolu'da Eskişehir, Kocaeli, Bursa gibi şehirlerle Trakya'dan Bulgaristan'a göç ettikleri görülmektedir. Bulgaristan'a Ermeni göçünün 1922 yılının Ekim ayı başlarında ortaya çıkması tesadüf değildir. Türk Ordusu'nun Yunan Ordusu'nu büyük bir yenilgiye uğratarak 9 Eylül'de İzmir'i geri alması, Yunanistan'ın savaşı tamamen kaybederek Mudanya Mütarekesi ile Trakya'yı da Türk Ordusu'na teslim etmesi şart koşulduğunda Yunan işgalinden çıkan bölgelerdeki Ermenilerin Bulgaristan'a göç ettikleri anlaşılmaktadır. Göç eden Ermenilerin geldikleri şehirlere bakıldığında çok açık bir şekilde daha önce Yunan işgalinde bulunan ancak Büyük Taarruz ile başlayan askerî harekâtlarla Yunan işgalinden kurtarılan Marmara bölgesindeki yerleşim birimleri olduğu görülmektedir. Bulgaristan'a göçün gerçekleştiği diğer bir bölge olan Trakya'nın, Mudanya Mütarekesi ile Türklere teslim edilmesi belli olduğunda teslimden önce Trakya'da bulunan neredeyse bütün Ermenilerin Bulgaristan'a göç ettikleri sonucu da ortaya çıkmaktadır.

Bulgaristan'ın Ermeni mültecileri hemen kabule yanaşmadığı, kral ve dönemin başbakanı ile görüş ayrılıkları bulunduğu da dikkati çeken hususlardandır. Yine Ermeni mültecilerinin Bulgar kamuoyu tarafından farklı değerlendirildiği görülmektedir. Özellikle Ermenilerin kendi aralarında Türkçe konuşmaları en çok rahatsız oldukları konu olmuştur. Ayrıca genellikle ticaret ve zanaat erbabı olan Ermenilerin Bulgarlar tarafından kendilerine rakip olarak görüldükleri de anlaşılmaktadır.

Daha önce Bulgaristan'da faaliyet gösteren Ermeni komitelerinin bu dönemde de kendilerini toparlayarak siyasî mücadelelerine devam ettikleri görülmektedir. I. Dünya Savaşı öncesinden farklı olarak eskiden beri görülen Taşnak, Hınçak ve Ramgavar komitelerinin yanında bu dönemde Sovyet Rusya'nın desteğiyle Ermeni komünist gruplar ortaya çıkmıştır. Onların burjuva

³⁰ Krikoryan, "Armenskata Obştnost...", s. 418.

milliyetçisi ya da küçük burjuva partileri olarak gördükleri Taşnak ve Hınçaklara karşı yoğun bir rekabete giriştikleri anlaşılmaktadır. Bu dönemde eskiden olduğu gibi Taşnak, Hınçak ve Ramgavarların Bulgar milliyetçi gruplarla ittifakları söz konusu iken Sovyet Ermenistanı yanlısı komünist Ermeni gruplar ise Bulgar Komünist Partisi ile birlikte Sovyet Rusya'nın desteğinde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

DEMOGRAPHIC AND POLITICAL CONDITIONS OF ARMENIANS IN BULGARIA IN THE INTERWAR PERIOD

ABSTRACT

In the 1890s and after the Balkan Wars, new Armenian groups mostly composed of members and supporters of the Armenian resistance movement migrated to Bulgaria which was then separated from the Ottoman State. According to some researchers, the Armenian population, which was about ten thousand at the beginning of the 20th century, increased up to fifty thousand in 1922 with Bulgaria accepting Armenian immigrants. However, most of those Armenians migrated to different countries, especially to Soviet Armenia. After the departure of Bulgaria from the Ottoman Empire, the Armenian committees, the Hinchak and Dashnak, whose objectives coincided with those of the Bulgarian nationalists, also started to organize in Bulgaria, which became a very important base for them within a short time. Under the changing political conditions of the post-First World War era, the Armenian committees tried to organize and continue their activities in Bulgaria and even new Armenian groups supporting Soviet Armenia and communism emerged. This study will reveal, in general terms, the demographic conditions and political activities of Armenians in Bulgaria in the interwar period in the light of Turkish and Bulgarian sources of the period.

Keywords: Bulgaria, Armenian, Migration, Population, Armenian Committees.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ*

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Tsentralen Dirjaven Arhiv (Bulgaristan Merkezî Devlet Arşivi)

RESMÎ YAYINLAR

Statistiçeski Godişnik na Bilgarskoto Tsarstvo 1910 (Godina Vtora), Glavna Direktsiya na Statistikata, Dirjavna Peçatnitsa, Sofya 1911.

Statistiçeski Godişnik na Bilgarskoto Tsarstvo 1913-1922 (Godini V-XIV), Glavna Direktsiya na Statistikata, Dirjavna Peçatnitsa, Sofya 1924.

Statistiçeski Godişnik na Bilgarskoto Tsarstvo-1923-1924 (Godini XV-XVI), Glavna Direktsiya na Statistikata, Dirjavna Peçatnitsa, Sofya 1925.

Statistiçeski Godişnik na Bilgarskoto Tsarstvo -1929-1930 (Godini XXI-XXII), Glavna Direktsiya na Statistikata, Dirjavna Peçatnitsa, Sofya 1930.

* Belge numaraları dipnotlarda gösterilmiştir.

Prebroyavane na Naselenieto 31. 12. 1934, Obşti Rezultati, Kniga I, Glavna Direktsiya na Statistkata, Dirjavna Peçatnitsa, Sofya 1938.

GAZETELER

Mir

Utro

İNCELEME ESERLER

Aydın, Mahir; *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığı'na*, Kitabevi yay., İstanbul 1996.

Charanis, Peter; "The Transfer of Population as a Policy in the Byzantine Empire", *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 3 No. 2, January 1961, pp.141-154.

Garabedian, Agop; "Formirane na Armenskata Obştnost i Neynata Rolya v Razvitiето na Bilgarskata Dirjava", *Bilgari i Armentsi Zaedno Prez Vekovete*, Tangra TanNakRa İzdatelstvo, Sofya 2001, ss. 231-272.

Gilikyan, Agop; "Armenskite Bejantsi ot 1922 g. i Armenskiyat Periodiçen Peçat v Bilgariya" İstoriçeski, Kulturin i Literaturin Kontakti Mejdu Bilgari i Armentsi, Red. Sarkis Sarkisyan, Sofiya 1998, ss. 33-46.

İpek, Nedim; *Rumeliden Türk Göçleri*, TTK, Ankara 1994.

Krikoryan, Rupen; "Armenskata Obştnost v Bilgariya", *Bilgari i Armentsi Zaedno Prez Vekovete*, Tangra TanNakRa İzdatelstvo, Sofya 2001, ss. 414-422.

Maşiah, A; "Sızdavaneto Na Tsentralno Dirjavna Uçrejdenie Za Stastistiçeski İzuçavaniya V Bilgariya" 100. Godini Bilgarska Dirjavna Statistika (1881-1981), (Edt., P. Şapkariev, A.N.Ü. Totev), Sofya 1985, ss. 22-25.

McCarthy, Justin; *Ölüm ve Sürgün*, Çev. Fatma Sarıkaya, TTK, Ankara 2014.

Sarkisyan, Sarkis; "Bilgaro-Armenskite Vırzki Prez Vekovete", İstoriçeski, Kulturin i Literaturin Kontakti Mejdu Bilgari i Armentsi, Red. Sarkis Sarkisyan, Sofya 1998, ss. 1-16.

Şimşir, Bilal; *Rumeli'den Türk Göçleri I-III*, TTK, Ankara 1989.

Yıldırım, Bülent; *Bulgaristan'daki Ermeni Komitelerinin Osmanlı Devleti Aleyhine Faaliyetleri (1890-1918)*, TTK, Ankara 2014.

_____ ; "I. Balkan Savaşı'nda Bulgaristan Ordusu'nda Taşnak Komitecisi Antranik Ozanyan ve Faaliyetleri", *Balkan Savaşlarının100. Yılı Uluslararası Balkan Sempozyumu Bildiriler*, Kırklareli Üniversitesi ve Bağcılar Belediyesi yay., İstanbul 2012, ss. 282-295.

EKLER**Ek 1**

15.12.1925 Tarihli Mir Gazetesi'ndeki "Bizdeki Ermeni Mülteciler" Başlıklı

Yazı

ХЪЗЛЯВАТЫ
**Армонскитѣ Бѣжанци
у насѣ**

Не се знае точно числото имъ, но не ше да е по-малко отъ 20 — 25,000 души. Отъ начало тѣ сѣ имали намѣреніе да се завърнатъ въ старитѣ си огнища, но колкото повече време се изминава, толкова желанието имъ да останатъ въ България се увеличава. Мнозина отъ тѣхъ сѣ подали заявления въ министерството на правосъдието да станатъ български подданици.

Ние нѣмаме нищо противъ тия нови наши съграждани. Арменцитѣ сѣ хора трудолюбиви и интелигентни, но не искатъ да се асимилиратъ. Тѣ не изучаватъ езика на мѣстото. Прѣдпочитатъ да говорятъ турски отколкото български. И колкото по-снизходително се носимъ къмъ тая тѣхна слабостъ, толкова повече тя се използва отъ тѣхъ и достига до чудовишни размѣри. Тѣ се радватъ у насѣ съ пълна религиозна и стопанска свобода, обаче въ тѣхно добро би трѣбвало да уеажаватъ страната, въ която живѣятъ, и да не чакатъ да имъ се наложатъ задължения чрѣвъ принудителни закони.

W. W.

Ek 2

09.06.1926 Tarihli Mir Gazetesi'ndeki "Bulgaristan'daki Ermeni Mülteciler" Başlıklı Yazı

Арменскитѣ Бѣжанци въ България

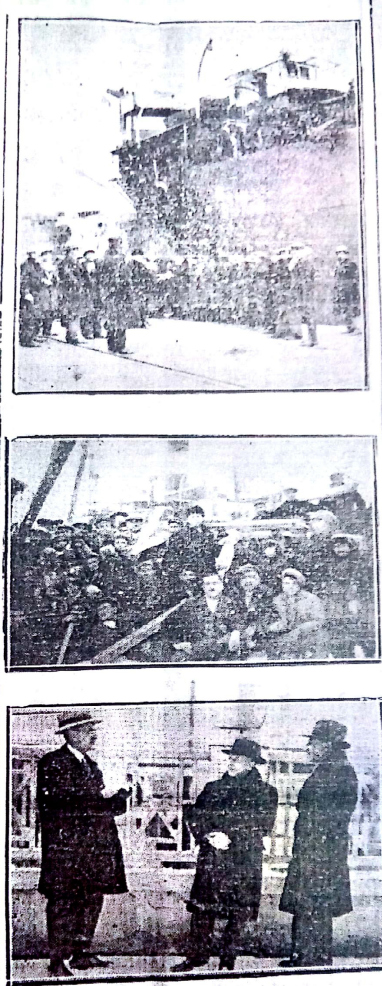
Не може да се опрѣдѣли точно числото имъ, защото много често тѣ дохаждатъ тукъ не като бѣжанци, а като търговци и послѣ оставатъ за вѣскога въ страната. Слѣдното почти правятъ и еврейтѣ. Но доколкото могатъ да се иматъ свѣдѣния числото на арменскитѣ бѣжанци е отъ 7 до 12 хиляди. Най-голямо число отъ

тѣхъ сѣ заселени въ Пловдивъ, Бургасъ, Варна и Хасково. Тѣ се настаняватъ почти напълно по градоветѣ като търговци и занаятчии и правятъ доста силна конкуренция на мѣстнитѣ жители. Бѣжитѣ отъ тѣхъ получаватъ помощи отъ Съединенитѣ щати, отъ Англия, Египетъ и пр. Арменскитѣ намиратъ много съчувствие между цивилизованитѣ народи, получаватъ много помощи, но всичко това не може да ги спаси отъ погроми и изтрѣбления. Малкото арменци, които сѣ останали въ Турция, правятъ сега всевъзможни усилия дано си възвърнатъ благоволенieto на турскитѣ власти. Избѣгалитѣ въ Гърция арменци сѣ готови да се прѣселятъ даже въ болшевишка Русия, стига да ги приематъ въ тѣй наречената руска Армения. Заселенитѣ, обаче, въ България арменци не мислятъ да търсятъ нови земи. Само че тѣ не се трудятъ да изучатъ езика ни. Мнозина отъ тѣхъ продължаватъ да говорятъ турски, вмѣсто български. Това не може да не огорчава българитѣ. Толерантността би трѣбвало да послужи за най-доброто сръдство къмъ сливане съ мѣстното население, както това става въ Съед. Щати.

Ek 3

16.01.1933 Tarihli "Utro" Gazetesi'nde "1000 Ermeni Anavatan Yolculuğunda" Başlıklı Haber

1000 арменци на път за родината си

Бургасъ. 14 януари. Вчера след обяд съ парахода Елена отпътува за родината си — Съветска Армения — 1000 арменски бългашци. Преди да напуснат България те съ изпратили до Царя и правителството телеграмни съ които благодарят за гостоприемството, което България е оказала и указва на бългашките арменци.

Царят е благоволил да отговори, като е пожелал да пожелати добър път.

Първата ни съобща е парахода Елена, втората — отпътуващите бългашци съ водача мей г. Закариниъ, а на третата мей г. Серафимовъ, представител на О. П. и г. Керачичиъ, делегата на Съветска Армения.

Д-ръ ПИНКАСЪ
СПЕЦИАЛИСТЪ по ПРЕНЕ